

YU ISSN-0352-5724/UDK 801(05)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

XXXVII

ПОСВЕБЕНО
ПРОФЕСОРИМА др ВЕРИ ЈЕРКОВИЋ И др ЈОВАНУ ЈЕРКОВИЋУ
ПОВОДОМ 65-ГОДИШЊИЦЕ ЖИВОТА

НОВИ САД
1994

АРЕАЛИ ЛЕКСЕМЕ *PINUS SILVESTRIS* У СЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИЦИМА

ДРАГО БУПИЋ

Три су главне словенске основе којима се означава *pinus silvestris*, и то: бор-, сосн- и хвој-, а њихови литерарни називи у словенским језицима су: буг. — бор, бјелор. *хвоја*, луж. *chójna/chojca*, мак. — бор, пољ. — *sosna*, руски — *сосна*, словен. — *bor*, словачки — *borovica/sosna*, сх. — бор, чешки — *borovice/sosna*, украјински — *сосна*. Тако, компактну форму бор имају бугарски, македонски, словеначки и српскохрватски, *сосна* — руски, украјински и пољски, *хвоја* — бјелоруски и лужички (у лужичком *chójna* односно *chojca*), док се у словачком јавља *borovica/sosna* а у чешком *borovice/sosna*. Тако су створени ареали, од којих је највећи онај са основом *сосн-*, затим онај са бор-, док су форме са основом *хвој-* заузеле бјелоруски књижевни језик и, прескачући пољски — лужички.

На основу индекса лексема и њихових форми урађеног за Општесловенски лингвистички атлас (ОЛА) сазнајемо да се у значењу *pinus* основе *сосн-* и *хвој-* у народним говорима јављају у свим источним и западним словенским језицима односно дијалектима, док основу бор- поред јужнословенских језика налазимо још само у чешким и словачким дијалектима. Поред наведених основа у словенским дијалектима јављају се и друге, као: *брад-ъ* (из румунског језика) — у бугарском, *брин-а* — у словеначком, *чам-ъ* (из турског језика) — у бугарском, *едл-а* — у словеначком и украјинском, *gost-in-a* — у лужичком, *tjand-a* — у руском, *mur-a* (из латинског) — у српскохрватском, *pin-ъ* (из романских језика) — у словеначком језику, *pinj-o* — у српскохрватском, те *smol-in-a* — такође у српскохрватском језику.

На основу грађе ОЛА којом располажемо, као и на основу литературе уочавамо сву разноврсност семантичких вриједности појединих од ликова семантеме *pinus silvestris*. Тако налазимо:

а) бор — како смо видјели, у јужнословенским језицима и дијалектима има значење *pinus* (што не значи да ова семантема у овим језицима нема и других форми, и других основа). У чешком и словачком језику основа бор- (у форми *borovice*, у чешком, односно *borovica*, у словачком) јавља се напоредо са основом *сосн-* односно *сосна* (у једном чешком пункту и *hvoja*). Но, и у језицима у којима се *pinus silvestris* именује другим основама (*хвој-* и *сосн-* прије свега) — ту и тамо се наилази на дијалекте у којима лексема бор, поред основног значења *шуме*, прије свега борове, али и *шуме* уопште, значи и *pinus silvestris*. Такву ситуацију налазимо у неким зонама закарпатског подручја, како нас обавјештава Н. И. Толстој.¹ Али, у најве-

¹ Н. И. Толстой, *Славянская географическая терминология — Семасиологические этюды* — бор, АН СССР, Институт славяноведения и балканистики, Москва, 1969, 28.

Њем дијелу источних и западних словенских језика у којима се налази на лексему *бор* — она не значи *pinus silvestris*, него најчешће *шума*.² Тако, у польским дијалектима за ову лексему налазимо значење велика шума.³ У руским дијалектима имамо: „большой сосновый или еловый лес, растущий на сухом возвышенном месте”, односно „песчаное место, покрытое густым лесом или кустарником, а иногда и без леса”,⁴ затим „вереск, кусты, растущие в сосновом лесу на высоком месте”, „высокое место, покрытое густым лесом”,⁵ „лес вообще; большой лес”, „вереск, кустарник, растущий в сосновом лесу на высоком месте (петерб., пск.)”, „возвышенное место (том., арх., вят., твер.)”, „сушь, суходол (арх., новг.)”, „участок пашни с песчаной или глинистой землей (калин.)”, „подводная мель на озерах (петерб.)”; ту се јавља и форма *борá* у значењу „песчаный лесистый холм (арх.)”. У староукрајинском се јавља *боръ*, м. р. у значењу „сосновый лес”, у украјинском *бір*, Гсг *бору*,⁶ у значењу „сосновый лес, бор”, односно дијалекатско / *быр*, Гсг *бору* „возвышенное место”, „лес на возвышенном, песчаном месте с преобладанием сосны”.⁷ И тако, док се у јужнословенским језицима, и у њиховим дијалектима, семантема *pinus* нашла у формама основе *бор-*, такође (али уз постојање основе *сосн-*, и у два чешка пункта *хвој-*) у чешком и у словачком, са изворним семантичким обиљежјем *pinus* (дакле, из латинског) — дотле се ликови са овом основом у осталим словенским језицима јављају углавном у другим значењима, најчешће у значењу *шума*, и то обично на узвишеном мјесту. У руским дијалектима *бор* се најчешће јавља у значењу *шуме*, *неријетко* — и *било које шуме*.

Будући да се основа *бор-* поред јужнословенских језика јавља још само у чешком и словачком, то ћемо навести лексеме које значе *pinus silvestris* у чешким и словачким пунктима ОЈА:

а) у чешким: — бор: 194, 200, 202, 205, 206; — бор/борка/боровица: 195; — бор/боровица: 196; — боровица/бор: 193; — борка: 199; — боровица: 180—182, 186—187, 189, 191—192, 198, 201, 204; — боровице: 176—177.

У другим пунктима основа *бор-* помијешана је са неком другом: *хвоја/боровица* (179), *сосна/боровица* (183—184, 190), *боровка/боровица/сосна* (185), док свега у четири пункта основу *бор-* не налазимо него се у њима јављају *сосна* (188, 197, 203) или *хвоја* (178).

б) У словачким дијалектима налазимо сљедеће: — бор: 208, 211—214, 219; — боровица: 209—210, 217—218, 220, 222—223; — борина: 221.

Нема основе *бор-* у пунктима 215—216 и 224—233, гдје је само лик *сосна*. О лексема *бор*, *боровица* и *сосна* у словачким говорима подробније нас обавјештава Милан Мајтан.^{7а}

² *Этимологический словарь славянских языков*, М. 1975, 2, 216 (даље: ЕССЈ).

³ Исто. Уп. и *Słownik prasłowiański*, I, 135: „duży, gęsty, stary las”.

⁴ ЕССЈ, 2, 216.

⁵ Исто.

⁶ Исто.

⁷ Исто.

^{7а} Milan Majtán, *Slová bor, borovica, sosna v slovenských terénnych názvoch*, Językznawstwo XIII, Warszawa — Wrocław 1991, 233 — 235.

Изучавајући семантичке вриједности лексема *бор* у словенским језицима, Н. И. Толстој је дао доста података о значењима ове лексема ван семантичке вриједности *pinus*, па каже да у пољском језику *bór* значи „борова шума, шума од смоластог и хвојног дрвећа”, „густа, тамна шума”; у чешком *bor* је „борова шума” (поред, како смо видјели — *pinus silvestris*); у словачком *bor* (и *bôr*) значи: „1. бор, 2. борова шума”; и у доњолужичком је *bor* „1. бор, 2. борова шума”, а у горњолужичком само „борова шума”; руско *бор* је „велика борова и јелова шума на уздигнутом мјесту”; у бјелоруском Толстој лексемом *бор* означава шуму; у украјинском *бір* је „бор, лијепа шума”. У свим јужнословенским језицима *бор* означава *йинус*.⁸

Лексема *бор* у свим словенским језицима, боље речено — њена основа (*бор-*), широка је основа за топониме врло различитих значења (укључујући и хидрониме, орониме, ојкониме, урбанониме и др.), о чему постоји богата литература (у свим словенским језицима), па се на томе питању нећемо задржавати.

Што се поријекла основе *бор-* тиче, и ту постоји врло богата литература. Чини нам се да праформе треба тражити у индоевропској основи **bher* (са превојем *e > o*), у значењу „стршити, шиљак”,⁹ уп. и староисл. *borr* „дрво”, стенгл. *bearo/bearou* „шума”, староирско *barr* „шиљак” — дакле, ономасиолошким путем добијено је име дрвету према „оштрица, четиња-ча”. *Бор* није посуђено из германског, истиче П. Скок, како су мислили Хирт и још неки. Даничић сматра да је с овим у вези грчко *φάρμακόν*, лат. *fermentum*, по свој прилици и њемачко *brennen* „горети”, тј. да су из коријена *bhar*.¹⁰ Како смо рекли, *бор* данас у руском и пољском значи „борова шума”.¹¹ Бернштајн истиче да је *бор* општесловенско *боръ*, а да се из прасловенског код Јужних Словена *сосна* изгубило¹² због промјене технике пчеларства (у новој постојбини употребљаване су *кошнице* а не *дуйље*, уп. *сойсна*, *сойсьнъ*, *сорѣти* „дрво с дупљом”).¹³ За разлику од Скока, Трубачов не искључује непосредну везу словенске и германске лексема.¹⁴ При овој интерпретира схватање Мартинова, истичући: „Славјанско-германское лексическое взаимодействие... (в отличие от других исследователей, автор считает, наоборот, прагерм. **baru-* заимствованным из праслав. **боръ*, отвергая мысль об их исконном генетическом родстве; свои заключения он базирует на семантике, отмечая большую полноту слав. слова сравнительно с герм. и малую вероятность семантич. эволюцию 'лес' > 'сосновый лес' > 'сосна' кот. пришлось бы принят, если принимать герм. происхождение слав. слова)”¹⁵. Када смо код овога, напомињемо да се Трубачов не слаже с тим да прасл. *боръ*, како истиче Брикнер, значи

⁸ Н. И. Толстој, нав. рад, 25.

⁹ Уп. између осталог: П. Скок, *Етимолојски рјечник хрватскога или српскога језика*, Загреб, 1971, I, 188 (даље: ЕтРј).

¹⁰ Уп. *Рјечник хрватскога или српскога језика*, ЈАЗУ Загреб, 1880, I, 548—549 (даље: РЈА).

¹¹ Уп. и С. Б. Бернштейн, *Очерк сравнительной грамматики славянских языков*, Москва, 1961, 57.

¹² Исто, 58.

¹³ Исто.

¹⁴ ЕССЈ, 2, 217.

¹⁵ Исто.

„шуму на блатњавој основи, одакле се посебно јавља на блатњавим подручјима Пољесја”, цитирајући Брикнера, који каже да је то према прасловенском *бара* „блато”.¹⁶ Ово мишљење је, каже Трубачов, засновано на заблуди, што ће бити јасно ако узмемо у обзир значења ове лексеме у словенским језицима, тј. значења лексеме „**боръ* [гдје]... помимо основных знач-й 'сосна' и 'сосновый лес', выступают в первую очередь как обозначение сухих, песчаных, возвышенных мест, холмов (в том числе и в болотистом Полесье!), так что для утверждения о семантич. (а следовательно, и этимологич.) родстве с **-бара* (см.) материала недостаточно.”¹⁷ Ни Фасмер се не слаже са Брикнеровим схватањем да је ријеч о вези са словенском лексемом *бара* у значењу „блато”.¹⁸

Српскохрватска лексема *бор* у значењу „удубљење у крашким предјелима” неће бити у вези са лексемом *бор* у значењу *pinus*, већ ће то прије бити везано са *бора* у значењу удубљење и испупчење на човјечјој кожи, према чему је и адноминал *изборати* и сл.¹⁹

б) Лексема *хвоја*, како смо видјели, семантику *pinus* има у књижевним језицима бјелоруском и лужичком. Међутим, њена значења у словенским језицима и дијалектима су много шира од значења *pinus*. Према Трубачову, да не узимамо другу литературу,²⁰ поред књижевних језика бјелоруског и лужичког, у словенским дијалектима (и језицима) *хвоја* има следећа значења: словеначки — „јела, хвојно дрво” (у словеначком се поред *hvoja* јавља и лик *hoja*), чешки — (*chvoje*, *chvoj*, *chvŭj*, *chvŭje*) — „хвоја, зелене, свјежепосјечене гране, хворост”, у дијалектима (*chvoj*, *chvŭj*) — „бор” (*pinus silvestris*), „боровна, хвојина шума”, словачки (*chvoja*) — „младе гране, хвоја, снопић, свјежањ зелени”, сјевернолужички (*khója*) — „бор”, јужнолужички (*chójanka*) — „борић, млади бор”, пољски (*choja*) — „хвојино дрво, бор”, руски (хвоя) — „уски и еластични, у облику игле, лист код неких врста дрвета”, у дијал. „врхови или гране посјеченог дрвета било које врсте — и зимзеленог и листопадног”, „оно што отпада када [се] провијава раж”, „ситно суво грање”, „сува грана, гранчица”, „маховина која виси као брада на дрвету”, „хвојина шума”, „сува гранчица”, „хвоја”, украјински (хвоя) — „бор” (*pinus silvestris*).²¹ У српскохрватском језику *хвоја* има више значења, а један дио њих смо нашли у грађи Речника САНУ. Поред осталог, тамо налазимо: „храстова хвоја”, „расутих хвоја и испресијецана лишћа”, „грана” (Дубровник), „а мекана се хвоја као дуга рашчешљана коса спустила

¹⁶ В. код А. Brückner-a, *Waldnamen und Verwandies*, AfsIph XXXIX, 1925, 4—5.

¹⁷ ЕССЈ, 2, 217.

¹⁸ Исто, а уп. и М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, Москва 1986, I, 193.

¹⁹ О овој лексеми Митар Пешикан каже: „Између месних имена направљених од општих речи треба одвојено посматрати случајеве кад је нека реч била преузета као позајмица, општи термин, па ју је онда у топонимији могло примењивати и становништво које ју је преузело, без непосредног утицаја оних из чијег је језика термин преузет. Тако се у староцрногорској микротопонимији појављује име *Борина*, а употребљава се и општа реч *борина* 'шира и плића јама', које по пореклу може бити алб. **borinë* 'снежница, јама у којој се задржава снег и преко лета'” (уп. М. Пешикан, *Зейтско-хумско-рачка имена на почетку ишурској доба*, Ономатолошки прилози, САНУ Београд, књ. III (1982), 62).

²⁰ ЕССЈ, 8, 125—126.

²¹ Исто.

до земље”, „запуцкеташе [на ватри] ситне хвоје”, „вјетар топло дува кроз хвоје”, „усијече себи танку, дугачку хвоју, понајвише од љесковине”, „хвојом оплетен”, „брезова хвојка”, „сплетена од хвоја” итд., гдје је очито да се ради о значењу *џрана*.²² У значењу *џрана*, *џранчица* у српскохрватском се јављају сљедећи ликови ове лексеме: *хвоја*, *хвојка*, *хвојица*, *хвојчица*, а у грађи Речника САНУ ова лексема има 81 листић. У овом значењу ову лексему налазимо и у Рјечнику ЈАЗУ.²³

Хвоја у штокавским говорима, каже П. Скок,²⁴ обухвата све четинарске биљке, а према *хвоја* су и град и рјечица у Босни *Фојница* (гдје је ф < хв), затим у Словенији Кошевје (од хојевџје), у Пољској топоним *Chojnice*, па *Хвојно* — језеро у бившој Псковској губернији²⁵ итд. (Биће да је истог поријекла и име планине *Војник* у Ц. Г.: хвојник > фојник > војник)

Трубачов истиче да с глаголом **хвејаџи се...* „качатся, колебатся” ова лексема није у вези (како су мислили Брикнер и још неки), премда руско дијалекатско *хвоя*, у значењу отпадака при вијању ражи, изазива сумњу, јер испада из других примјера који се односе на хвоју, хвојино дрво, бор.²⁶

Трубачов, наиме, сматра да је слов. **хвоја* у сродности са лит. *skujá* „хвоја”, и староирским *scé* „бояришник” (од **skvijat-*), позивајући се на Миклошича, Лемана, Брикнера, Ендзелена, Траутмана, Фасмера, Славског, Френкела, Илич-Свитича. Даље истиче да је слов. **hvoja* од иевр. **kzu-* а ово од **kes* „сјећи, клати, пробадати”. Међутим, *хвоја* нема у основи иевр. *kh* (како је сматрао Мерлингген).²⁷ Скок, међутим, каже да је у питању балтијскословенска основа *sk-*, што је од иевр. *sqhц*, а словенско *hv-* је из иевр. *ghц*. Брикнер *хвоја* изводи из пољске основе *chwiać* „трести се, љуљати се.”

У значењу *pinus* јављају се и сљедеће форме од основе *хвој-*: горњолуж. *khojca*, доњолуж. *chójca*, пољско *chojca*, чеш. *chvojina*, укр. *хвојна* „хвойные деревья /сосна, ель/”, руски *хвојка* „сосна” и „ветвь хвойного дерева”, бјелоруски *хвојка* „сосенка”.

в) Лексема *сосна*, како смо већ рекли, у књижевном руском, пољском и украјинском језику има значење *pinus silvestris*, али се основа *сосн-* јавља и у другим језицима и њиховим дијалектима. Тако налазимо: у чешком и словачком *sosna*, у пољском *süsnó*. Фасмер истиче да се у Пољесју ријеч *сосна* употребљава само када се ради о дрвету са кошницом пчела, иначе је *хвоя*.²⁸ Зато нам је и убједљиво његово мишљење када каже да је овдје у питању прасл. **sopsnā* „смолово дрво” (уп. лат. *sapa* „сок”, старовисокоњ. *safa* „сок”, руски *соплѧ*, бјелор. *сопѧль*, стсл. *сопѧл*, чеш. *sopel*, словачки *sopel*, пољ. *sopel*, стисл. *safi* „сок дрвета”). Дакле, основа *sop-* и суфикс *-sna*. Фасмер упућује и на пољско дијал. *sošnia* и претпоставља општесловенско

²² Грађа Речника српскохрватској књижевној и народној језика, Институт за српски језик САНУ, Београд.

²³ РЈА III, 753.

²⁴ ЕтРј I, 697.

²⁵ Исто.

²⁶ ЕССЈ, 8, 126.

²⁷ Исто.

²⁸ М. Фасмер, *Этимол. словарь р. языка*, М. 1987, III, 727.

**sopěti* — „фрктати, дувати”, уз то — „дрво с дупљом”, тако да се добија веза са дрвеном дупљом за мед, кошницом (у почетку у шуми, а касније и у домаћинству). Видјели смо да се са овим слаже и С. Б. Бернштајн.

На подручјима словенских језика гдје је основа *сосн-* у центру семантике *pinus silvestris* од ове основе се јављају богате изведенице у ономастици (нпр. *Sosnovec* у Чешкој и сл.), али и бројна апелативска образовања, типа: *сосновка*, *соснянка* — борова смола (у руском књиж. језику и у руским дијалектима), *сосняк* — борова шума, у ком значењу се јављају и форме *сосоње* или *сосенник*. У руском се јавља и форма *сосноед* у значењу борове ваши, а то исто значи и *соснобой* (*Hilobrus*), а *сосновка* је врста птице која живи уз путеве (подорожник?).²⁹ Чак и у јужнословенским језицима, гдје, видјели смо, нема основе *сосн-* за *pinus silvestris*, тј. у македонском и бугарском језику, како нас обавјештавају Т. Стаматоски и Јержи Русек, на дијахроном (у бугарском) или синхроном (у македонском) нивоу имамо ову основу. Наиме, у Македонији „Сосна се наречува една поголема планинска месност во област Малеш, во Источна Македонија.”³⁰

На жалост, нијесмо имали техничких могућности да овдје дамо пријерену карту форми и значења *pinus-a silvestris-a* у словенским језицима, али се надамо да ће се она ипак једног дана појавити у III лексичком тому Општесловенског лингвистичког атласа.

Београд

²⁹ В. Даль, *Толковый словарь живаго великорускаго языка*, М. 1980 (фото издање), IV, 278.

³⁰ Уп. Трајко Стаматоски, *Сосна во македонската топонимија*, у књизи (истог аутора) „Македонска ономастика” (Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков” Скопје), 1990, 254. Ту нас Стаматоски обавјештава и о раду Ј. Русека у којему се говори о лексеми *сосна* у бугарским документима из X и XIV вијека, у значењу *pinus silvestris* (на жалост, до тог Русековог рада нијесмо успјели да дођемо).

